

Міхно О. (2020) Педагогічний календар. Квітень-Травень-2020. Постаті [250 років від дня народж. Івана Орлая (1770–1829), 140 років від дня народж. Макса Вертгеймера (Max Wertheimer; 1880–1943), 110 років від дня народж. Тамари Цвеліх (1910–2010), 100 років від дня народж. Дмитра Білоуса (1920–2004), 200 років від дня народж. Герберта Спенсера (*Herbert Spencer*; 1820–1903), 140 років від дня народж. Юрія Тищенка (1880–1953), 175 років від дня народж Вільяма Кінгтона Кліфорда (William Kingdon Clifford; 1845–1879), 160 років від дня народж. Ерне Фінаці (Ernő Fináczy; 1860–1935), 170 років від дня народження Володимира Щербини (1850–1936), 180 років від дня народження Омеляна Партицького (1840–1895)]. *Освіта і суспільство*. №4–5. С. 10–11.

250 років від дня народження Івана Орлая (1770–1829), українського вченого, педагога, організатора освіти

Іван Семенович Орлай народився в 1770 р. (за ін. даними 1771) в селі Паледь колишньої Австро-Угорщини (тепер Мукачівський район Закарпатської області). Навчався у мукачівській елементарній школі, Ужгородському народному училищі та місцевій гімназії, Варадинській академії (нині Румунія), Львівському університеті. У 1789 І. Орлай вступив в Йозефінську семінарію і став членом ордену піаристів (заснований у 1597 римсько-католицький орден). Після одержання звання професора (1790) Орлай розпочав педагогічну діяльність у Велико-Карлівській гімназії, викладав давні мови, географію, історію та арифметику у нижчих класах.

1791 Орлай переїхав до Петербурга. Провчившись два роки в медичному училищі, після його закінчення удосконалював знання з медицини у Відні. Діяльність у Росії розпочав на посаді лікаря, згодом – вченого секретаря Медичної Колегії та редактора «Журнала врачебной науки» (1811–1814). Постійно знайомився з новітніми досягненнями в медицині, досліджував проблеми, пов'язані з лікуванням віспи, раку, ревматичної епілепсії тощо, викладав у медичних навчальних закладах. На початку 1817 стан здоров'я Івана Семеновича погіршився і він був змушений на два роки припинити будь-яку трудову діяльність.

Незважаючи на привабливі пропозиції з Московського та Харківського університетів, І. Орлай обирає шлях педагога і до кінця життя залишається пов'язаний з розвитком освіти в Україні. Роки діяльності в Ніжинській гімназії й Одеському Рішельєвському ліцеї можна вважати роками розквіту його педагогічного таланту.

Заступивши на посаду директора Ніжинської гімназії вищих наук (нині — Ніжинський державний університет імені М. В. Гоголя) 1 листопада 1821 він одразу взявся за влаштування Гімназії в усіх аспектах. Особливими заслугами Орлая є його вдалий вибір викладачів та суворий нагляд за вивченням мов. У спогадах колишніх вихованців гімназії Орлай постає як суворий начальник, але добра, поблажлива і палко віддана своїй справі та Гімназії людина. У серпні 1826 його переведено на посаду директора одеського Рішельєвського ліцею, на якій він багато зробив для розвитку ліцею та педагогічного інституту при ліцеї.

Іван Орлай помер в Одесі 27 лютого 1829 і був похований на Першому Християнському цвинтарі міста. 1937 комуністичною владою цвинтар було зруйновано. На його місці був відкритий «Парк Ілліча» з розважальними атракціонами, а частина була передана місцевому зоопарку. Нині достеменно

відомо лише про деякі перепоховання зі Старого цвинтаря, а дані про перепоховання І. Орлая відсутні.

140 років від дня народження Макса Вертгеймера (Max Wertheimer; 1880–1943), німецького психолога, засновника гештальтпсихології

Макс Вертгеймер народився 15 квітня 1880 в Празі у родині директора бізнес-коледжу. Середню освіту здобув у приватних школах Праги, а потім вступив до Карлового університету. Після його закінчення виїхав до Німеччини, де вивчав філософію і психологію. Вертгеймер займався різними проблемами психології: вивчав пацієнтів з повною або частковою втратою мови, розробляв методи контролю показань свідків, а також проводив експерименти із зоровим сприйняттям людини.

У 1910 його зацікавив феномен удаваного руху. Предметом дослідів служили найпростіші випадки удаваного руху, які простежуються при спостереженні одного предмета в різних положеннях. В результаті експериментів Вертгеймер заклав основу майбутньої теорії гештальтпсихології. Назва цього напрямку походить від слова «гештальт» (нім. Gestalt – форма, образ, структура). Психіка, вважав Вертгеймер і інші представники цього напрямку, повинна вивчатися з точки зору цілісних структур (гештальтів). Центральним для них стало уявлення про те, що основні властивості гештальта не можна зрозуміти шляхом підсумовування властивостей окремих його частин. Ціле принципово не зводиться до суми окремих його частин, більше того, ціле – це зовсім інше, ніж сума його частин. Саме властивості цілого визначають властивості окремих його частин. Так, музична мелодія не може бути зведена до послідовності різних музичних звуків.

У 1923 Макс Вертгеймер одружився зі своєю студенткою Анні Каро. А ближче до війни, як і багато його співвітчизників, переїхав до Сполучених Штатів. У Нью-Йорку він викладав в Новій школі соціальних досліджень. Єдиний відносно повний виклад його теорії – книга «Продуктивне мислення», яка побачила світ за кілька тижнів до смерті автора. В цій книзі Вергеймер писав: «Мислення спрямовується бажанням, прагненням дійти до істини, виявити структурне ядро, докопатися до джерел ситуації; перейти від невизначеного, неадекватного ставлення до ясного, прозорого бачення основного протиріччя в ситуації; довести себе до такого стану, коли проблема захоплює повністю». І дійсно, він сам довів себе до такого стану, що проблема феномена уявного руху захопила його цілком. Це й призвело до основи майбутньої класичної теорії гештальтпсихології.

Макс Вертгеймер помер 12 жовтня 1943. Він не закінчив своїх досліджень, але, тим не менш, залишився в історії психології як засновник гештальттеорії, спочатку названої теорією Вертгеймера. Його послідовники – Курт Левін, Курт Коффка і Вольфганг Келер – більш детально розробляли цю теорію в різних напрямках.

110 років від дня народження Тамари Цвелих (1910–2010), української педагогині

Тамара Іванівна Цвелих народилася 24 квітня 1910 р. в м. Кременчуці. Навчалася в Харківському, потім в Київському державному університеті ім. Тараса Шевченка. У 1937 р., закінчивши університет, відбула встановлений іспитовий стаж педагогічної роботи в школі і була удостоєна звання учителя середньої школи. Працювала вчителькою в Пирогівській школі на Київщині, деякий час виконувала обов'язки співробітниці з художнього виховання Київського обласного інституту вдосконалення вчителів.

Під час Другої світової війни була змушена евакуюватися в Курськ. У 1949 успішно захистила дисертацію і здобула науковий ступінь кандидата педагогічних наук. У 1951–1956 Т. Цвелих була головним редактором журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ), в якому розкривалися важливі теоретичні і практичні питання дошкільного виховання; також мала велике навантаження в Київському педагогічному інституті ім. О. М. Горького як декан педагогічного факультету й куратор групи.

З 1956 Т. Цвелих – співробітниця Науково-дослідного інституту педагогіки (НДП) Української РСР. Під її керівництвом відділ морально-естетичного виховання НДП розробив в 1964 «Орієнтовну програму з естетичного виховання учнів загальноосвітньої школи». Вона керувала авторською групою з розробки Програми морального виховання учнів різних вікових груп. Тамара Іванівна завжди мріяла про автономію естетичного підрозділу в Інституті педагогіки, і її мрія збулася в 1970 р.

Т.Цвелих була представницею національної інтелігенції, яка зазнала безповоротних втрат у роки політичних репресій: її чоловік Анатоль Костенко (1908–1997), відомий літературознавець, провів у концтаборах і засланні сімнадцять років.

Т. Цвелих мала безліч захоплень: педагогіка і психологія, література, образотворче мистецтво, природа. Вона постійно самовдосконалювалась, була людиною неординарною, володіла неперевершеним умінням зацікавити науковою творчістю. Як талановитий наставник, Т. Цвелих підготувала близько чотирьох десятків кандидатів наук. Її учні, друзі згадують її як людину привітну і доброзичливу, спілкування з якою заряджало доброю енергетикою.

Померла Тамара Іванівна Цвелих в 2010 р.

У фондах Педагогічного музею України зберігається персональний комплекс матеріалів Т.Цвелих – фото та праці педагогині, особисті документи, зокрема трудова книжка, дипломи, грамоти, посвідчення, медалі (всього 128 од. зберігання).

100 років від дня народження Дмитра Білоуса (1920–2004), українського поета, літературознавця, педагога

Дмитро Григорович Білоус народився 24 квітня 1920 в селі Курмани, нині Недригайлівського району Сумської області в селянській багатодітній сім'ї. Після закінчення школи навчався в Харкові на робітничому факультеті та працював на електрозаводі. 1938 вступив на філологічний факультет Харківського університету. Його однокурсниками були Олесь Гончар і Григорій Тютюнник. 1941 добровольцем пішов на фронт. Після важкого поранення лікувався у шпиталі, пізніше був співробітником редакції радіомовлення для

партизанів і населення окупованих територій України. Згодом працював у республіканському радіокомітеті. 1945 закінчив філологічний факультет Київського університету. 1948 – аспірантуру на кафедрі української літератури. І вже у 1948 виходить його перша книжка, яка й визначила подальшу долю – бути письменником. Це була збірка гумористичних та сатиричних віршів «Осколочним!».

У 1950-х Дмитро Білоус починає писати вірші для дітей. Він увійшов в українську дитячу літературу із власними темами, образами і засобами їхнього втілення. Його книжечки «Пташині голоси», «Упертий Гриць» та «Про чотириногих, рогатих і безрогих», «Лікарня в зоопарку», «Турботливі друзі», «Сад на Лисій горі», «Веселий Кут», «Гриць Гачок» залюбки читає українська дітвора. Д. Білоус багато писав про школу і для школи. На прохання вчителів він написав для школярів книжку «Мандрівка в Країну Чеснот».

Ще одна яскрава грань таланту Д. Білоуса – перекладацтво. Він переклав збірки поезій Івана Вазова, Георгія Джагарова, Дмитра Методієва, Ангела Тодорова. А вершина, безперечно, – двотомна антологія болгарської поезії, половину творів з якої Д. Білоус переклав особисто.

Дмитро Білоус – член-кореспондент Академії педагогічних наук України з березня 1994, почесний академік з 2000. Лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1990) за книгу «Диво калинове», яка стала справжнім помічником учителя-словесника. Вона пробуджує інтерес дітей до структури нашої мови, до її таємничих глибин, нагадує про моральний обов'язок не забувати, знати материнську мову, про необхідність нести у своїй душі святе почуття любові і шани до рідної землі та її історії.

Помер Дмитро Білоус 13 жовтня 2004, похований на Байковому кладовищі в Києві.

200 років від дня народження Герберта Спенсера (*Herbert Spencer*; 1820–1903), англійського філософа, соціолога і психолога

Герберт Спенсер народився 27 квітня 1820 у містечку Дербі в родині шкільного вчителя. Джордж Спенсер дав синові домашню освіту, що складалася з основ математики, природознавства, історії та англійської мови. Герберт відмовився від пропозиції свого дядька, Томаса Спенсера, відправитися на навчання в Кембридж і таким чином, був практично самоучкою.

На початку своєї кар'єри Спенсер кілька місяців викладав у школі. У 1837–1846 він працював інженером на Лондонській і Бірмінгемській залізницях і займався самоосвітою. У 1848 у віці 28 років переїхав до Лондона, де став співредактором фінансового щотижневика для представників середнього класу – *The Economist*.

У 1852 Спенсер здійснив обґрунтування теорії біологічної еволюції у своїй статті, опублікованій на сім років раніше за публікацію праці Дарвіна «Походження видів». Теорія еволюції Спенсера розвинула теорію Ламарка про наслідування набутих ознак та безпосередній вплив зовнішніх чинників на розвиток організму.

Спенсер є засновником теорії походження держави із світу природи шляхом переходу від органічної до неорганічної еволюції, що пов'язується із

перетворенням людини як біологічного виду в людину як члена суспільства. У 1861 він опублікував працю «Педагогіка», в якій відстоював дитиноцентричний підхід і підкреслював важливість науки, виступав за природний розвиток інтелекту, створення мотивуючого інтересу, підкреслював роль науки в складанні навчальних планів. Вчений наголошував: «Мета виховання – сформувати людину, здатну керувати собою, а не таку, яка може бути лише керованою іншими»

Герберта Спенсера вважають засновником органічної школи в соціології. У фундаментальній праці «Основи соціології» (1877) Спенсер проводив аналогії між біологічною і соціальною еволюцією, між живим організмом і суспільством.

У 1883 Спенсер був обраний членом філософської секції Французької академії моральних і політичних наук. Був номінований на Нобелівську премію з літератури в 1902, однак відмовився її отримати. Помер 8 грудня 1903 після тривалої хвороби. Похований на кладовищі Хайгейт поруч з Джордж Еліот і Карлом Марксом.

140 років від дня народження Юрія Тищенка (1880–1953), українського видавця, письменника, журналіста, перекладача

Юрій Пилипович Тищенко народився 4 травня в с. Салтичія, нині Запорізької області, в селянській родині. Після закінчення народної школи та вчительської семінарії на початку 1900-х заробляв приватними уроками, вчителював у народних школах Бердянського повіту. З 1902 викладав історію, літературу та географію у двокласній школі при залізничному депо на станції Долгінцеве. З липня 1907 за сприяння В.Винниченка працював у страховому товаристві «Дністер» у Львові. Працював під псевдонімами С. Ю., Юрій Азовський, Галайда, Федір Гарах, Павло Лаврів (Лавров), Ю. Сірий тощо.

Юрій Тищенко був членом Української соціал-демократичної робітничої партії, співпрацював з тижневиком «Земля і воля». Також був членом редакційної комітету «Літературно-наукового вісника» (ЛНВ, 1912–1913); завідувачем редакції ілюстрованої щотижневої газети для селян і робітників «Село» («Засів») (1909–1912). Він – один із засновників видавництва «Українська хата» (1909), редактор видавництва «Лан» (1909–1913), директор видавничого товариства «Дзвін» (1911–1924), організатор (1908) та завідувач книгарні ЛНВ у Києві (1911–1913) та її філій у Харкові (1909) та Катеринодарі (1911).

Юрій Тищенко є автором науково-популярних та дитячих книжок, літературно-критичних, публіцистичних, науково-популярних, біографічних статей та оповідань на шпальтах ЛНВ, «Села» («Засіву»), «Ради», «Рідного краю», «Дзвінка», «Дзвону», «Молодої України», «Світла», «Української хати».

Протягом 1917–1918 – голова пресового бюро та редактор «Вісника Генерального секретаріату України» (1917), співзасновник видавництва «Український учитель», журналів «Світло» та «Українська школа».

1918 Юрій Тищенко був відряджений Міністерством народної освіти до Австро-Угорщини та Німеччини для організації видання підручників для народних шкіл. Після тривалої еміграції у 1936 переїздить до Ужгорода, де співпрацював з газетою «Українське слово» та виданнями «Просвіти». 1938

відкрив власну книгарню в Перечині. Згодом Юрій Пилипович змушений знов тікати до Праги, де заснував власне видавництво. Упродовж 1939–1945 в серіях «Життя і чин» та «Наукова бібліотека ЮТ (Юрія Тищенка)» було видано «Поезії Тараса Шевченка», праці М. Антоновича, Д. Дорошенка, І. Огієнка, Н. Полонської-Василенко, Д. Чижевського, В. Щербаківського, Д. Донцова, А. Животка та ін.

У травні 1945 Юрій Тищенко залишає Прагу та перебуває у таборах для переміщених осіб. В 1950 під загрозою депортації до СРСР переїхав до США. Помер Юрій Тищенко 5 грудня 1953 у Нью-Йорку.

175 років від дня народження Вільяма Кінгтона Кліфорда (William Kingdon Clifford; 1845–1879), англійського математика, філософа

Кінгдон Кліфорд народився 4 травня 1845 в Ексетері, Велика Британія. Закінчив Триніті-коледж в Кембриджському університеті (1868), отримавши декілька відзнак за успіхи в навчанні. У 1871 році за рекомендацією Джеймса Максвелла стає професором математики і механіки Лондонського університетського коледжу. Член Лондонського королівського товариства (1874).

Основні наукові праці вченого стосуються алгебри та геометрії. Кліфорд розвинув геометрію руху, для вивчення якої застосував кватерніони та бікватерніони, що можуть бути застосовані також для вивчення руху в неевклідовій геометрії. Вивчав неевклідову геометрію — праці Рімана та Лобачевського, якого назвав Коперником геометрії. Запровадив означення паралельних прямих, яке має сенс і в Рімановій геометрії. Одну із спеціальних алгебр названо алгеброю Кліфорда.

Кліфорд один з основоположників векторного аналізу. Запровадив (1878) сучасні терміни «дивергенція» і «ротор».

У праці «On the space theory of matter» (1870) висунув передову на той час ідею, що матерія і сила тяжіння є проявами викривлення простору-часу. Цей принцип був покладений в основу загальної теорії відносності. У ХХ столітті на працях Кліфорда було розвинуто теорію просторів Кліфорда — Кляйна.

Відомий як і популяризатор фізико-математичних наук («The common sense of the exact sciences» («Здоровий глузд точних наук»), 1885). П'ятитомне зібрання творів Кліфорда було видано посмертно (1882).

Є у доробку професора Кліфорда і казки для дітей, опубліковані в збірці «The Little People» (1874).

Помер учений 3 березня 1879 в Мадейрі, Португалія.

160 років від дня народження Ерне Фінаці (Ernő Fényes; 1860–1935), угорського педагога

Ерне Фінаці народився 10 травня 1860 у Будапешті. Закінчив Королівський католицький університет (класична філологія факультету мистецтв, 1877–1880). Після базового іспиту (1880) проходив практику в університетській практичній школі, далі працював в Королівській угорській середній школі в Панцові (1881–1884). Докторський ступінь здобув на факультеті мистецтв Будапештського королівського університету (1881). Е. Фінаці вивчав французькі та німецькі

середні школи в закордонних подорожах за кордон (1888–1889). Він був викладачем Національної ради народної освіти (1891–1904), а потім виконавчим віце-президентом цієї організації (1905–1918), одним із засновників Угорського педагогічного товариства (1891), президентом товариства (1904 та 1925), а далі до своєї до смерті був його постійним почесним президентом.

Як учений, Е. Фінаці спочатку займався класичною філологією, згодом виключно педагогікою, в межах якої переважно досліджував теорію освіти, угорську та загальну історію освіти. Цінуючи його наукову працю, в 1901 Е. Фінаці запросили на факультет мистецтв Королівського Угорського університету Будапешта на кафедру педагогіки, де він з великим успіхом викладав протягом трьох десятиліть до своєї відставки (1930).

Ерне Фінаці поділяв науку про освіту на теоретичну (теоретична педагогіка; дидактика) і практичну (функціонування середньої школи; проблеми професійної підготовки вчителів та методика навчання учнів). Він – автор численних навчальних посібників з історії освіти, особливо угорської.

Як історик освіти, Е. Фінаці досліджував загальні аспекти теорії та дидактики освіти. Основні особливості його наукових праць: дослідження на основі оригінальних джерел, детальна реконструкція та справді неупереджена інтерпретація минулого освіти, філософський підхід. Звідси його здатність бачити педагогічні явища не ізольовано, а цілісно; він прагнув зрозуміти процес виникнення і поширення педагогічних ідей як проявів певної епохи. Керуючись своїм уявленням про історію педагогіки, вчений стверджував, що минуле освіти – це історія морального вдосконалення людства, де освіта відіграє провідну роль.

Помер Ерне Фінаці 26 лютого 1935 року в Будапешті.

170 років від дня народження Володимира Щербини (1850–1936), українського історика, архівіста, краєзнавця, педагога

Володимир Іванович Щербина народився 16 травня в Києві у сім'ї лікаря. Навчався в Другій київській гімназії, а після її закінчення вступив на історико-філологічний факультет Університету св. Володимира (1868–1873). Після закінчення університету з метою вдосконалення знань у галузі педагогіки В. Щербина поїхав до Петербурга, де з 1876 по 1879 викладав російську мову та історію в петербурзьких військовій та жіночій гімназіях.

З поверненням на батьківщину (1879) Володимир Іванович зосередився на науковій роботі в архівах міста: ретельно вивчав історію Києва і Київщини, досліджував актуальні і маловивчені аспекти історії України. Протягом 1879–1920 років учителював у жіночих та чоловічих гімназіях, був членом київського історико-архівного гуртка, також співпрацював з київською Археографічною комісією і був членом Історичного Товариства Нестора Літописця.

В 1901 за дорученням Історичного товариства Нестора-Літописця і Московського археологічного Товариства Володимир Іванович із Леонідом Добровольським здійснив наукову подорож на Правобережжя (Бердичівський, Уманський, Васильківський повіти) для збирання стародруків і рукописів, обстеження територій та фіксації історичних пам'яток. У цій експедиції було оглянуто і сфотографовано 34 об'єкти церков, костельолів і монастирів.

Наукову і педагогічну роботу Володимир Іванович завжди поєднував із громадською діяльністю, з 1920 працював у Національній бібліотеці при Українській Академії наук (УАН), в Архівному управлінні і згодом у спеціалізованих ділянках УАН: в Археографічній комісії, керував Комісією Києва і Правобережжя, був членом кафедри історії України.

За ініціативою М. Грушевського Володимир Щербина очолив Комісію історії Києва та Правобережжя (1924), члени якої досліджували київські некрополі та топоніміку. Під його керівництвом було складено збірник «Старий Київ», а згодом видано збірку «Київ та його околиці в історії та пам'ятках».

1926 з нагоди 50-річчя літературно-наукової діяльності Щербини, УАН видала монографію «Нові студії з історії Києва Володимира Івановича Щербини», що містить і бібліографію його праць. 1930, коли вченому виповнилося 80 років, він вийшов на пенсію.

Помер Володимир Щербина у 1936, похований на Звіринецькому кладовищі

180 років від дня народження Омеляна Партицького (1840–1895), українського мовознавця, етнографа, історика, педагога

Омелян Партицький народився 28 травня 1840 у с. Тейсарова на Жидачівщині (Львівщина). Початкову освіту здобув у Стрию, навчався в Бернардинській гімназії, згодом – у Львівському університеті, який закінчив у 1863. Відтоді фактично до кінця свого життя працював учителем у гімназіях і семінаріях – учителем української мови і літератури в гімназіях Чернівців і Тернополя, а з середини 1868– у Львівській чоловічій і паралельно викладав в жіночій вчительській семінаріях.

Окрім учительської роботи, О. Партицький активно займався редакторською та видавничою діяльністю. Він виступив засновником і став редактором «Газети шкільної» (1875–1879). З початку 1880 аж до 1885, ставши засновником, займається виданням літературно-наукового часопису «Зоря», який згодом був трансформований у «Літературно-науковий вісник» Наукового Товариства ім. Шевченка. Але найбільше уваги О. Партицький приділяв педагогічній роботі. Впродовж 1875–1879 надрукував на шпальтах «Газети шкільної» цілий ряд статей про виховання: «Гадки про виховання домашнє», «Якими средствами педагогічними ділати треба проти лінивства», «Листи о вихованю». В цих та інших педагогічних статтях О. Партицький, доводив, що основним структурним елементом виховного ідеалу є насамперед родинне виховання

Окрім цього педагогу належить упорядкування на видання читанок для народних шкіл та граматик: «Руска читанка для нижчих кляс середніх шкіл» (1871), «Руский буквар для шкіл людових» (1876), «Руска читанка для третьої кляси шкіл народних» (1878), «Граматика руского язика для ужитку в школах людових» (1880). Остання з точки зору методики викладання української мови була одним із найкращих видань граматик української мови того часу.

Будучи активним громадським діячем і професійним педагогом, О. Партицький став одним із ініціаторів-засновників студентського благодійного

товариства «Дружескій Лихвар» (1871) та «Руського Товариства Педагогічного»; організував культурно-просвітню організацію «Просвіта», ставши її почесним членом, а в 1874 виконував обов'язки голови товариства.

В останні роки життя у педагога погіршилося здоров'я і він був змушений часто їздити на лікування до Одеси, а 21 січня 1895 Омелян Партицький раптово помер. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові.